

**М.-О. В. Єршов, студ., I курс, гр. ПК-12, ФІКТ
Науковий керівник – к.і.н., доц. Кондратюк Ю. С.
Житомирський державний технологічний університет**

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ ДУХОВЕНСТВА, МІЩАНСТВА ТА КУПЕЦТВА В УКРАЇНІ В XVII – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

Духовенство було одним із привілейованих суспільних станів в Україні, цінності якого впродовж XVI – початку XX ст. зазнали значних трансформацій. В часи Гетьманщини духовенство не вважалося окремим станом, а було швидше ієрархічною соціальною спільнотою, яка «за канонами та історичною традицією» поділялася на «чорне» (ченці) та «біле» (представники кліру, одружені в одному християнському шлюбі без права розлучення). Сини священників були вільними у виборі життєвого шляху, деякі з них навіть ставали козаками.

Українське духовенство виконувало функцію збереження національних цінностей. У часи правління Петра I і Єлизавети Петрівни представники української духовної еліти мали навіть потужний вплив на церковне життя Росії: високоосвічені вихованці Києво-Могилянської академії очолювали Синод, обіймали архієпископські кафедри, були архімандритами великих монастирів, професорами, префектами і ректорами Московської слов'яно-греко-латинської академії, духовниками імператриці та спадкоємця престолу Петра Федоровича.

Проте XVIII ст. стало для української духовної еліти доленосним. Російська влада провела секуляризацію церковних земель, завдяки створенню Синоду позбавила українську церкву звичної незалежності, заборонила займатися промислами, торгівлею, користуватися селянською працею, замінила обрання священників їх призначенням, скасувала вільний вихід із духовного стану. Надалі Російська Церква організувала системну боротьбу з виявами української національної самобутності: заборонялося будувати храми і писати ікони в українському стилі, а в богослужінні дотримуватися будь-яких звичаїв, відмінних від московських. Царський уряд особливо переймався необхідністю формування у духовенства усвідомлення винятковості їх стану, максимальне досягнення якого могли гарантувати лише закриті навчальні заклади, якими в тій чи іншій мірі були в той час чоловічі духовні семінарії, академії, а також жіночі духовні та єпархіальні училища.

Все це послабило зв'язки між духовенством і громадами й сприяло поширенню революційних ідей, які вже на початку XX ст. значно підірвали авторитет православної віри, знецінили прадавні українські цінності, деморалізували й дезорієнтували українське суспільство, зумовили помітне охолодження молоді до релігії, церкви й духовної освіти. У цей час навіть стало «модним» демонструвати байдуже ставлення до церкви або заявляти про безвір'я. Відомо, що мотиви релігійних сумнівів звучали у висловах Д. Антоновича, М. Драгоманова, О. Кониського та інших представників молоді української інтелігенції.

Водночас попри активну русифікацію духовної освіти, у Київській Духовній Академії та інших духовних школах і семінаріях того часу організовувалися українські гуртки, де вивчалася історія, література, етнографія України й гартувалась нова українська еліта. Варто також наголосити, що на цей час зрусифіковане шляхетство практично перестало виконувати функції провідної української верстви. Цю роль перебрала на себе інтелігенція духовного походження, серед представників якої виявилось багато видатних учених (В. Біднов, М. Біляшевський, О. Бодянский, М. Грушевський, В. Доманицький, С. Єфремов, П. Житецький, О. Костяковський, Ф. Лебединцев, С. Лотоцький, Ф. Матушевський, В. Січинський, Ю. Січинський, Ф. Сушицький, С. Терновський, В. Щербаківський) і письменників (Амвросій Метлинський, І. Нечуй-Левицький, С. Руданський, А. Свидницький), які забезпечили відродження української національної самобутності й духовності.

У кінці XIII – XV ст. в результаті поширення магдебурзького права на міста Правобережної України виник окремий соціальний стан – міщани (від польськ. *miszczanin* – житель міста). Так називали людей, які офіційно належали до міської громади, займалися торгівлею, ремеслами та іншими видами діяльності із життєзабезпечення міста. Верхівку міщанського стану становили купці, почесні громадяни, цехові майстри, чиновники, а основну масу – ремісники, дрібні торговці та міська біднота.

Затверджена Катериною II «Жалувана грамота містам» (1785) виділяла окрему привілейовану верству міського населення – іменитих громадян, яких із 1832 р. стали називати почесними. Основними підставами для отримання почесного громадянства були здобуття вищої освіти, високі професійні досягнення й активна суспільно-корисна діяльність. Створюючи цю соціальну інституцію, держава переслідувала далекоглядні цілі: складна ієрархічна структура міського населення повинна була не лише забезпечити життєдіяльність міста, але й контроль над свідомістю кожної окремої верстви. Почесні громадяни отримували лише розширені особисті права (звільнення від тілесних покарань, можливість користуватися власною каретою, запряженою четвіркою коней тощо), однак можливість подальшого

зарахування до дворянства відкривалася тільки перед їхніми онуками. Такий відтермінований процес стимулював родинну відповідальність, яка підвищувала активність кожного наступного покоління. Тобто роду надавався певний час для отримання суспільного визнання й формування родинних чеснот і стилю життя, які б відповідали цінностям вищого стану, до якого цей рід мав намір увійти.

На окрему увагу заслуговують трансформаційні зміни в системі цінностей купецького стану, який почав формуватися ще за часів Київської Русі. Після поглинання українських земель Російською імперією українське купецтво «Грамотою на права та користі містам Російської імперії» (1875) було віднесено до міщанського стану. У кінці XIX ст. купецький стан Російської імперії був полікультурним: 60 % купців були представникам єврейського етносу, 30 % визнавали себе росіянами і лише близько 7 % – українцями. Національна й конфесійна приналежність певного купецького роду впливала на формування його професійних цінностей. Наприклад, вчені визнають, що глибока релігійність українців, їх особлива повага до землі й родини та особистісна свобода були основною формуючою професійних цінностей (повага до особистості покупця, як «свого ближнього», чесність і справедливість у торгових стосунках, помірність, терпимість до інших людей, доброта і привітність). Однак саме ці ідеальні риси, на думку багатьох дослідників купецького стану, зумовлювали відставання українського купецтва від більш прагматичного російського та єврейського. Окремі національні відмінності українських торговців (довірливість, обережність, стриманість, неспішність та ін.) часто використовувалися для обґрунтування їх нездатності до торгової діяльності. Дійсний член імператорського російського географічного товариства М. Домонтович відсутність підприємницького хисту пояснював розкішною природою і землеробським способом занять українців, які «розвинули в малороса здебільшого поетично-споглядальний напрямок» і мало сприяли виробленню «практичності і комерційної спритності, якими вирізняються великороси».

Реформи другої половини XIX ст. різко змінили соціальне, економічне й політичне обличчя суспільства й зумовила серйозну трансформацію цінностей купецького стану. В кінці XIX ст. освіта стала не лише елементом престижу, але й умовою фінансової безпеки купецьких династій. Ще однією важливою цінністю купецького стану слід визнати сувору релігійність, зумовлену нестійкістю соціально-економічного становища купців, існуванням у громадській свідомості традиції заперечення культу багатства й усвідомлення «неправди грошей», наявністю у свідомості самих купців «внутрішнього морального розладу», зумовленого усвідомленням факту експлуатації людей з метою отримання прибутку і прагненням спокутувати цей борг перед народом і Богом, який за багатство «жадає відповідальності». Цей внутрішній конфлікт купці намагалися подолати ревним дотриманням обрядів, щедрими пожертвуваннями для церкви, систематичними добродійними справами в соціальній сфері, галузі освіти, науки й культури. Таким чином, релігійність не просто стала особистісною потребою, але й виявилась елементом духовної спадщини багатьох купецьких династій, які утворили ядро економічної еліти країни, котра, активно засвоюючи європейський спосіб життя й формуючи нову систему групових соціокультурних цінностей, постала на початку XX ст. як альтернатива владній, аристократичній і духовній.

Отже, підсумовуючи вищесказане, можна констатувати, що в системі цінностей духовенства спостерігалися такі зміни: зниження цінності чернецтва як взірця жертвовного життя; відмирання духовної свободи вибору, трансформація національного патріотизму в державницький, формування цінностей нової духовної інтелігенції. Для міщанського стану протягом XVI – XX все дедалі більшого значення набувала освіченість, діяльне життя, здатність до саморозвитку, самовиховання й спрямування свого інтелекту та активності на користь власної родини і свого суспільства. Щодо купецтва, то у них спостерігалось зростання інтересу до професійної освіти, підприємливість, рішучість і толерантність, дієва релігійність, економічний патріотизм.